

УНУТАРРЕГИОНАЛНА ДЕМОГРАФСКА ДИФЕРЕНЦИРАНОСТ: ПРИМЕР ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ (1980–2017)

ГОРАН ПЕНЕВ

Институт друштвених наука
Центар за демографска истраживања
Краљице Наталије 45, Београд, Србија
penev@orion.rs

САЖЕТАК: Веома изражене међурепубличко-покрајинске демографске разлике биле су једна од основних особености развоја становништва СФР Југославије. Распадом заједничке државе, све новоформиране државе демографски су мање хетерогене, а промене су временом водиле ка елиминасању њихових разлика. Актуелна политичка реалност условила је и да Република Србија (територија без Косова и Метохије), у демографском погледу постане мање-више хомогено подручје. Разлике су и даље присутне, а посебно је да су оне врло изражене у неким мањим регионалним целинама.

Подручје југоисточне Србије, које обухвата пет округа (Јабланички, Нишавски, Пиротски, Пчињски, Топлички) привлачи посебну пажњу. Њега чине општине демографски врло различите, али које и у републичким оквирима имају минималне или максималне вредности најважнијих показатеља фертилитета, морталитета, миграција и старосне структуре.

У раду је приказана актуелна демографска ситуација у југоисточној Србији, као и промене настале након 1980, и то до општинског нивоа. Утврђено је да су оне водиле ка већој демографској хомогенизацији подручја. Такве промене стварају услове за ефикаснију популациону политику. Уједно, још увек присутне унутаррегионалне разлике захтевају диференциране мере на нивоу локалних заједница прилагођене њиховим специфичним потребама. Такође, у раду је указано на реалне тешкоће у вези с прикупљањем статистичких података, као и на ограничења и резерве при тумачењу резултата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: демографске разлике, регионални аспект, смањење становништва, фертилитет, морталитет, миграције, демографско старење, југоисточна Србија

Веома изражене међурепубличко-покрајинске демографске разлике представљале су једну од основних особености развика становништва СФРЈ [Breznik 1990]. Распадом заједничке федералне државе, све новоформиране, углавном унитарне државе, демографски су мање хетерогене, а промене су најчешће водиле и ка елиминисању њихових међусобних разлика [Josipović 2016; Kotzamanis and Parant 2018]. Политичка реалност, посебно након самопроглашења „Републике Косово” (фебруар 2008), условила је и да Република Србија (територија без АП Косова и Метохије), у демографском погледу постане мање-више хомогено подручје. Разлике су и даље присутне, а посебност је да су оне врло изражене у неким мањим регионалним целинама. У том смислу, посебну пажњу привлачи подручје југоисточне Србије (Нишавски, Топлички, Пиротски, Јабланички и Пчињски управни округ), на чијој се територији налазе општине које су демографски врло различите, а истовремено и у републичким оквирима спадају у групу с минималним или максималним вредностима најважнијих показатеља фертилитета, морталитета, миграција и старосне структуре [Митровић 2012]. То је подручје и с релативно великим уделом припадника мањинских етничких (албанска, ромска, бугарска) и традиционалних верских заједница (исламска). Таква наглашена демографска разноликост на једном, популационо и територијално, релативно малом подручју, несумњиво представља изазов за истраживаче, али и за креаторе јавних политика, посебно у домену популационе политике односно политике према породици. С тим у вези, у раду су приказане најважније демографске особености подручја југоисточне Србије средином друге деценије 21. века, као и смер и интензитет промена насталих након 1980. Анализа је рађена до нивоа округа, с посебним освртом на стање у општинама које највише одуарају од просека.

ВРЕМЕНСКИ ОКВИР, ИЗВОРИ ПОДАТАКА И МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ

Рад третира основне демографске карактеристике становништва југоисточне Србије у периоду од почетка 1980-их, па до 2017. године. То је раздобље које покрива турбулентне догађаје новије српске историје, а које се уједно поклапа с врло интензивним променама у демографском развiku земље.

Анализа је највише заснована на резултатима пописа становништва обављених од 1981. до 2011. године, као и текуће виталне статистике у периоду 1980–2017. За податке који се односе на становништво албанске етничке припадности, које је масовно бојкотовало пописе из 1991. и 2011. године, коришћене су званичне процене Савезног завода за статистику (за 31. март 1991), као и ауторове процене (за 30. септембар 2011) засноване

на проценама укупног становништва општина Бујановац и Прешево, које је урадила тзв. међународна експертска група [РЗС, 2016] односно ревидираним текућим проценама Републичког завода за статистику које се односе на почетак и крај 2011. године.

Што се тиче виталних догађаја, коришћени су искључиво објављени подаци текуће демографске статистике. Треба нагласити да је из политичких разлога, али и због мањкавости приликом евидентирања виталних догађаја, проблем, већег или мањег, обухвата присутан и код праћења броја живорођених, умрлих, досељених и одсељених лица (нарочито ако се ради о међународним миграцијама). То је нарочито наглашено у случају становништва албанске и ромске националности, али и у неким мањим, углавном сеоским срединама, због погрешног евидентирања места сталног боравка лица.

Додатни методолошки проблем представља и непотпуна упоредивост расположивих статистичких података, не само пописних, већ и о виталним догађајима. Она је отежана због честих промена дефиниције укупног становништва (статистички третман становништва на раду или боравку у иностранству, а у пописима из 2002. и 2011. и становништва избеглог из других бивших југословенских република односно интерно расељених лица /ИРЛ/ с Косова и Метохије).¹ Уз то, Републички завод за статистику (РЗС) усклађивање дефиниција у виталној и пописној статистици углавном спроводи с трогодишњим временским помаком, што додатно замагљује реалну слику о популационој динамици.

СМАЊЕЊЕ БРОЈА СТАНОВНИШТВА КАО ОСНОВНА ОДЛИКА СКОРАШЊИХ ДЕМОГРАФСКИХ ПРОМЕНА

Резултати пописа спроведених од 1981. до 2011. упућују на присуство континуираног и све интензивнијег смањења броја становништва југоисточне Србије (ЈИС). Током три деценије, број становника тог подручја смањен је са 1.121 хиљаде на 983 хиљаде тј. за 12,3% (Табела 1). Истовремено је забележено и смањење становништва Србије, али оно је било мање интензивно (свега 3%), што је резултирало и смањењем удела југоисточне Србије у укупном становништву земље (са 15,0% на 13,6%).

Почев од 1981, у сваком наредном попису евидентиран је мањи број становника југоисточне Србије него у претходном, а просечно годишње смањење је у сваком међупописном раздобљу било барем двоструко веће од оног у претходном (са -1,7‰ на -3,7‰ и затим на -7,8‰). Негативне су и вредности обе компоненте промене броја становника. У периоду 1981–2011. негативан природни прираштај износио је 24 хиљаде, док је негативан миграциони салдо био готово пет пута већи (114 хиљада). Природни при-

¹ Према методолошким решењима за Попис 2002, у укупно становништво нису укључена интерно расељена лица, којих је на подручју југоисточне Србије тада евидентирано око 27 хиљада. Та лица су такође пописана и 2011. године, али су према новој дефиницији укупног становништва била укључена у тзв. уобичајено становништво Србије.

раштај је негативан у периоду 1991–2002, док је миграциони салдо био негативан у сва три међупописна периода. Међутим, у последњем раздобљу (2002–2011) бележи се преокрет у погледу значаја који компоненте кретања имају на остварено смањење броја становника ЛИС-а – негативан природни прираштај је, са 57‰, постао доминантна компонента промене броја становника.²

Смањење укупног броја становништва присутно је и у свих пет округа који чине подручје југоисточне Србије. Наиме, у време Пописа из 2011. број становника је у сваком округу био мањи него 1981. (смањење од, скромних 2,6% у Нишавском округу, до огромних 26,2% у Пиротском – Табела 1). Такође, тај процес је био континуиран и углавном све интензивнији. Изузетак представљају само Нишавски и Пчињски округ, чије је становништво у периоду 1981–1991. имало ниску позитивну стопу раста (0,7‰, односно 1,7‰ годишње), али касније, такође негативну, а у Пчињском округу и интензивно растућу. Промене у погледу кретања броја становника водиле су ка смањењу разлика између округа. Тако су се Јабланички и Пчињски округ у међупописном периоду 2002–2011, с вредностима годишње стопе смањења становништва од преко -10‰, придружили Топличком и Пиротском округу. Прва два округа су се још током 1980-их одликовала вишеструко нижом негативном (Јабланички) односно позитивном стопом популационог раста (Пчињски). Тако се почетком 21. века, према стопи демографског раста, на једној страни нашао централни Нишавски округ, с ниском негативном, готово нултом стопом демографског раста, а на другој страни преостала четири, условно речена погранична округа, с високим негативним стопама раста (од -11‰ до -14‰ годишње).

Унутаррегионалне разлике су много упечатљивије уколико се посматрају ниво и смер промена компоненти кретања становништва, а првенствено миграционе. Смер и интензитет промена природне компоненте водили су ка хомогенизацији подручја југоисточне Србије. **Природни прираштај** је 1981–1991. био негативан само у Топличком и Пиротском округу, и то с релативно ниским годишњим стопама (испод -3‰). Истовремено, у преостала три округа, природни прираштај је био позитиван, али су вредности просечне годишње стопе биле врло различите – у Нишавском и Јабланичком оне су биле ниске, као у Топличком и Пиротском округу, али с позитивним предзнаком. Највеће одступање од просека је забележено у Пчињском округу (стопа природног прираштаја од 9,4‰). У наредне две деценије промене су водиле ка негативном природном прираштају. Тако су стопе у периоду 2002–2011. биле негативне у четири од пет округа (од -5,1‰ до -10,0‰). Пчињски округ је једини имао већи број живорођених него умрлих, и то у сва три међупописна раздобља. Међутим, и тамо је стопа природног прираштаја интензивно опадала ка негативним вредностима (Табела 1).

² Ту констатацију треба узети с резервом с обзиром да Пописом из 2002. у укупно становништво нису била укључена ИРЛ-а, већ тек Пописом из 2011. То значи да је стварни негативни миграциони салдо у периоду 1991–2002. био знатно мањи, а у раздобљу 2002–2011. знатно већи од наведеног.

Што се тиче **миграционе компоненте**, остварене промене у посматраном тродеценијском раздобљу нису водиле ка смањивању унутаррегионалних разлика. Напротив, оне су након почетног међупописног раздобља довеле до њиховог повећања (Табела 1).

Док су у периоду 1981–1991. у свих пет округа вредности стопе миграционог салда биле негативне (од -0,8‰ у Нишком до -7,7‰ у Пчињском), у наредном раздобљу, у Нишавском мењају предзнак, у Топличком, Пиротском и Јабланичком су смањене, али и даље негативне, док су у Пчињском округу постале још негативније. У последњем раздобљу (2002–2011), у Нишавском и Пчињском је настављен дотадашњи смер промена (повећање вредности позитивног односно негативног миграционог салда), док је у преостала три округа прекинуто смањивање стопе негативног миграционог салда. Као резултанта, разлика између вредности миграционог салда Нишавског и Пчињског округа постаје већа (+3,6‰ према -12,2‰).

Табела 1. Укупно становништво и компоненте промене у међупописним периодима. Србија и ЈИС (по окрузима), 1981. до 2011.

Територија / период	Број становника у време пописа		Повећање становништва		Природни прираштај		Миграциони салдо	
	Ранији попис	Каснији попис	У периоду (становн.)	Годишње (‰)	У периоду (становн.)	Годишње (‰)	У периоду (становн.)	Годишње (‰)
СРБИЈА								
1981–1991.	7.460.224	7.548.978	88.754	1,2	171.428	2,3	-82.674	-1,1
1991–2002.	7.548.978	7.498.001	-50.977	-0,6	-171.689	-2,1	120.712	1,5
2002–2011.	7.498.001	7.233.622	-264.379	-3,8	-300.988	-4,3	36.609	0,5
Југоисточна Србија								
1981–1991.	1.120.733	1.101.515	-19.218	-1,7	31.442	2,8	-50.660	-4,6
1991–2002.	1.101.515	1.058.099	-43.416	-3,7	-12.463	-1,0	-30.953	-2,6
2002–2011.	1.058.099	982.697	-75.402	-7,8	-42.604	-4,4	-32.798	-3,4
Нишавски округ								
1981–1991.	386.422	389.112	2.690	0,7	5.631	1,5	-2.941	-0,8
1991–2002.	389.112	381.757	-7.355	-1,7	-12.356	-2,9	5.001	1,2
2002–2011.	381.757	376.319	-5.438	-1,5	-18.231	-5,1	12.793	3,6
Топлички округ								
1981–1991.	118.698	109.411	-9.287	-8,1	-965	-0,8	-8.322	-7,3
1991–2002.	109.411	102.075	-7.336	-6,3	-5.115	-4,4	-2.221	-1,9
2002–2011.	102.075	91.754	-10.321	-11,2	-5.846	-6,3	-4.475	-4,9
Пиротски округ								
1981–1991.	125.385	115.856	-9.529	-7,9	-3.321	-2,8	-6.209	-5,1
1991–2002.	115.856	105.654	-10.202	-8,4	-8.615	-7,1	-1.587	-1,3
2002–2011.	105.654	92.479	-13.175	-14,0	-9.448	-10,0	-3.727	-4,0

Јабланички округ								
1981–1991.	257.924	250.773	-7.151	-2,8	7.987	3,1	-15.138	-6,0
1991–2002.	250.773	240.923	-9.850	-3,6	-3.484	-1,3	-6.366	-2,4
2002–2011.	240.923	216.304	-24.619	-11,3	-12.297	-5,7	-12.323	-5,7
Пчињски округ								
1981–1991.	232.304	236.363	4.059	1,7	22.110	9,4	-18.051	-7,7
1991–2002.	236.363	227.690	-8.673	-3,4	17.108	6,7	-25.781	-10,1
2002–2011.	227.690	205.841	-21.849	-10,6	3.218	1,6	-25.067	-12,2

Извор: За повећање/смањење: коначни резултати пописа становништва из 1981, 1991, 2002. и 2011, а за становништво општина Бујановац и Прешево које је бојкотовало пописе из 1991. и 2011, процене СЗС (за 1991) односно процене аутора (2011) на основу резултата процена тзв. међународног експертског тима и ревидираних годишњих процена РЗС-а за 2011. годину [РЗС, 2016]. За природни прираштај: подаци РЗС-а о природном кретању становништва [РЗС, 2012]

Напомена: Подаци о укупном становништву односе се на становништво у земљи (1981. и 1991) односно становништво у земљи и грађани Србије који бораве у иностранству краће од једне године (2002). За 2011. подаци се односе на уобичајено становништво [РЗС, 2012а].

Свођење анализе на нижи територијални ниво не упућује на битно другачије закључке у погледу промене броја становника у периоду 1981–2011. и релативног значаја природне и миграционе компоненте. Наиме, смањење броја становништва присутно је код огромне већине општина и градова с подручја југоисточне Србије. Од укупно 28 јединица локалне самоуправе (2 града и 26 општина), у међупописном раздобљу 1981–1991. повећање броја становништва остварено је само у градовима Ниш и Врање и општинама Лесковац, Бујановац и Прешево. Просечно годишње повећање износило је од 1,8‰ (Лесковац) до 11,7‰ (Прешево). Истовремено, у преостале 23 општине стопа раста је била негативна. Просечно годишње смањење кретало се у интервалу од -0,2‰ (Владичин Хан) до енормног смањења од -50,5‰ (Црна Трава). У 14 општина смањење је било преко -10‰ годишње, а међу њима у пет оно је износило преко -20‰. У периоду 2002–2011. смањење броја становника било је још распрострањеније. Практично, тај процес захватио је све општине и градове. Изузетак је најмногољуднији град Ниш, који је имао просечно годишње повећање од 4,0‰. У свим осталим управно-административним јединицама просечно годишње смањење износило је од -4,6‰ (Град Врање) до -44,8‰ (у 8 општина преко -20‰). То конкретно значи да су демографска кретања у периоду 1981–2011. водила ка општеприсутном смањењу становништва, а истовремено и ка све мањим унутаррегионалним разликама у погледу вредности израчунатих годишњих стопа популационог раста.

Промене природне компоненте одвијале су се у истом смеру, али су оне још драстичније водиле ка хомогенизацији подручја југоисточне Србије. У првом међупописном периоду (1981–1991) број градова и општина с негативним позитивним природним прираштајем био је идентичан

(по 14). Градови и општине с позитивним прираштајем били су популационо већи (75% укупног становништва ЈИС-а). Просечна годишња стопа природног прираштаја кретала се у интервалу од -11,9‰ (Гацин Хан) до +23,1‰ (Прешево). У наредном међупописном раздобљу, број општина с негативним природним прираштајем повећан је на 23, док је број оних у којим је број живорођених надмашио број умрлих смањен за две трећине (укупно их је било пет: Ниш, Врање, Бујановац, Медвеђа и Прешево). Црна Трава је и даље општина с највећом стопом негативног природног прираштаја (-19,0‰), а Прешево и даље општина с највећим природним прираштајем (24,8‰). И након 2002. године кретање природног прираштаја по општинама наставља да се одвија у истом смеру, а интрарегионалне разлике постају све мање. У периоду 2002–2011. број управно-административних јединица с негативним природним прираштајем повећан је на 25, а оних с позитивним предзнаком је сведен на свега три (Врање, Бујановац и Прешево). Тако је удео становништва градова и општина с позитивним природним прираштајем у укупном становништву југоисточне Србије за само две деценије сведен са 75% (1981–1991) на 14% (2002–2011). Општине Црна Трава и Прешево су и у међупописном раздобљу 2002–2011. биле на граничним позицијама према висини стопе природног прираштаја, али с нешто мањом апсолутном разликом просечних годишњих стопа него 1991–2002.

Промене миграционог салда општина нису утицале на формирање другачије опште слике југоисточне Србије добијене преко увида на нивоу округа. И поред битно другачијих демографских, економских, и пре свега политичких прилика, које су карактерисале свако од три међупописна раздобља, на основу израчунатих вредности миграционог салда може се извести истоветни закључак да се ради о типично емиграционим подручјима. Једини изузетак је Град Ниш, убедљиво највећи регионални центар, који је у сва три међупописна раздобља имао позитивну и стално растућу стопу миграционог салда (са 1,9‰ у периоду 1981–1991. на 6,2‰ у периоду 2002–2011). Спорадично, и у неколико других општина Нишавског округа евидентирани су позитивни (Алексинац у периоду 1991–2002, Дољевац и Меровина у периоду 2002–2011), али ниске стопе миграционог салда (испод 3‰). С обзиром да се ради о примени витално-статистичког метода, може бити да је то последица евентуалних грешака у евиденцији виталних догађаја, различитих дефиниција укупног становништва, или пак резултат релативно већег прилива избеглица и ИРЈ. Што се тиче општина с негативним миграционим салдом, у периоду 1981–1991. издваја се Општина Црна Трава с највећом вредношћу стопе миграционог салда (-42‰ годишње). Касније, 1991–2002. и 2002–2011. као емиграционо најпропулзивније издвајају се Општина Бујановац и нарочито Општина Прешево, обе с већинским уделом становништва албанске националне припадности [Ђурић и др. 2014]. Истовремено, вредности стопе миграционог салда су за Црну Траву више него преполовљене, што је у много већој мери резултат све интензивнијег сужавања миграционе базе те општине, и то као директна последица веома

одмаклог демографског старења. Треба нагласити да је и појава изузетно високих стопа негативног миграционог салда Бујановца и Прешева у значајној мери резултат релативно великог удела младог и млађег средовечног становништва, које је према правилу много склоније емигрирању.

СВЕПРИСУТНОСТ НЕГАТИВНОГ ПРИРОДНОГ ПРИРАШТАЈА И СМЕР ПРОМЕНА КОМПОНЕНТИ ПРИРОДНОГ КРЕТАЊА У ПЕРИОДУ 1980–2017.

Скорашњи подаци о броју живорођених и умрлих у југоисточној Србији потврђују да су и након последњег међупописног раздобља настављена вишедеценијска кретања, која су још од 1990-их резултирала негативним природним прираштајем. Након 2010. стопа природног прираштаја стабилизована је на око -6,5%, што је два и по пута већа вредност него почетком 2000-их (Табела 2). Уједно, негативан природни прираштај је од 2009. године присутан у свим окрузима, што значи и у Пчињском, који је једини у последњем међупописном периоду имао већи број живорођених него умрлих.

Пиротски и Пчињски округ се и даље одликују максималним и минималним вредностима стопе природног прираштаја, с тим што су оне први пут, након 1980. године, с истим предзнаком. Истовремено, посматрано на нивоу округа, настављено је смањивање унутаррегионалних разлика.³

Табела 2. Компоненте природног кретања становништва. Србија и ЈИС (по окрузима), 1980–1982. до 2015–2017. (трогодишњи просек, у промилима)

Територија / показатељ	1980–1982.	1990–1992.	2001–2003.	2010–2012.	2015–2017.
СРБИЈА					
Стопа наталитета	13,8	11,4	10,5	9,3	9,2
Стопа морталитета	10,0	11,4	13,6	14,2	14,6
Стопа природног прираштаја	3,7	-0,0	-3,1	-4,9	-5,3
Југоисточна Србија					
Стопа наталитета	13,6	12,8	11,2	8,6	8,7
Стопа морталитета	9,9	11,8	13,7	15,0	15,1
Стопа природног прираштаја	3,7	1,0	-2,6	-6,4	-6,5
Нишавски округ					
Стопа наталитета	12,5	10,8	9,6	8,7	8,8
Стопа морталитета	9,5	11,9	13,8	14,7	14,9
Стопа природног прираштаја	3,0	-1,1	-4,3	-6,0	-6,1

³ У анализираном раздобљу 1980–2017, минимална вредност интервала варијације стопе природног прираштаја достигнута је у периоду 2015–2017. (7,4 промила поена – Табела 2).

Топлички округ					
Стопа наталитета	11,1	12,1	10,8	8,0	8,7
Стопа морталитета	11,4	14,8	16,0	16,7	17,5
Стопа природног прираштаја	-0,4	-2,6	-5,2	-8,7	-8,8
Пиротски округ					
Стопа наталитета	11,0	9,2	7,7	6,7	7,4
Стопа морталитета	11,8	15,4	16,3	18,0	17,9
Стопа природног прираштаја	-0,8	-6,2	-8,7	-11,4	-10,5
Јабланички округ					
Стопа наталитета	13,4	12,4	10,8	8,3	8,3
Стопа морталитета	9,2	11,0	14,1	16,1	16,1
Стопа природног прираштаја	4,2	1,4	-3,3	-7,9	-7,8
Пчињски округ					
Стопа наталитета	18,1	18,6	16,1	9,9	9,4
Стопа морталитета	9,3	9,4	11,1	12,1	12,5
Стопа природног прираштаја	8,8	9,2	5,0	-2,2	-3,1

Извор: Прорачун аутора на основу података о броју живорођених и умрлих и процењеног броја становника (процене РЗС) у пописним годинама (према тадашњој дефиницији укупног становништва), и 2016.

Што се тиче општинског нивоа, природни прираштај је према подацима који се односе на раздобље након 2010. године позитиван једино у Прешеви и то с релативно ниском стопом која је у раздобљу 2015–2017. износила 3,6‰. У Бујановцу је практично на нултом нивоу (0,1‰ у 2015–2017), док је у свим осталим општинама негативан (од -2,7‰ у Врању до -33,1‰ у Црној Трави). Поређења ради, 1980–1982. у већини општина (15 од 28) природни прираштај је био позитиван, али је интервал варијације (28,9 промилних поена) био мањи него 2015–2017. (36,7 промилних поена). Ипак, иако је актуелна разлика између максималне и минималне вредности стопе природног прираштаја већа у односу на ране осамдесете, а посебно на ране деведесете године 20. века, подручје југоисточне Србије је сада хомогеније, понајвише због чињенице да се безмало све општине налазе у зони негативног природног прираштаја.

Констатација о све мањим разликама између округа може се извести и приликом разматрања нивоа стопе наталитета. Наиме, Пиротски и Пчињски округ су у сваком од пет изабраних трогодишњих периода имали минималне (Пиротски) и максималне вредности стопе наталитета (Пчињски), али је разлика бивала све мања (са 9,4 у 1990–1992. на 2,0 промилна поена у 2015–2017). Такве промене представљају производ наглог смањивања стопе наталитета у Пчињском округу (између 1980–1982. и 2015–2017. оне су готово преполовљене, са 18,1‰ на 9,4‰). Истовремено, смањење је било присутно и у Пиротском округу, али се оно одвијало много спорије.

Граничне вредности стопе смртности у југоисточној Србији, поново су израчунате за Пиротски (максималне) и Пчињски округ (минималне вредности). У оба округа промене су се одвијале у смеру повећања броја умрлих на 1.000 становника. Оно је било интензивније у Пиротском округу, али првенствено између 1980–1982. и 1990–1992. Каснија повећања стопе смртности била су релативно подједнаког интензитета, а разлика између та два округа стабилизовала се на око 5,5 промилних поена.

Остварене промене стопе наталитета и стопе морталитета су и на општинском нивоу биле уједначене у смеру, али не и у интензитету. Уколико се пореде вредности те две компоненте само у почетном и последњем трогодишњем раздобљу, тада су оне биле опадајуће у случају стопе наталитета, а растуће у случају стопе морталитета.⁴ У периоду 2015–2017. вредности индекса раста (1980–1982. = 100) су за стопе наталитета биле у интервалу од 44 (Прешево) до 104 (Бојник), док су за стопе морталитета биле у интервалу од 109 (Прешево) до 308 (Црна Трава).

Неуједначени темпо смањења стопе наталитета по општинама резултирао је великим смањењем разлика између максималних и минималних вредности. У периоду 1980–1982, разлика између највеће (26,8% у Прешеву) и најмање вредности (6,3% у Гацином Хану) износила је 20,5 промилних поена. Три и по деценије касније, разлика је била три пута мања (6,8 промилних поена). Прешево је, и поред најинтензивнијег смањења, и у периоду 2015–2017. било општина с највећом, али релативно ниском, стопом наталитета (11,8%). Истовремено, минимална вредност је смањена за приближно петину, достигавши врло ниских 5,0% (Црна Трава).

Приликом разматрања забележених промена нивоа стопе наталитета по општинама, али и окрузима, треба имати у виду напомене из методолошког дела, што подразумева опрез приликом доношења закључака на основу добијених резултата, како за Прешево, тако и за Црну Траву. И то не само због непотпуног обухвата броја живорођене деце, већ и због проблема у вези с изградом прецизних процена укупног становништва, што се односи, у већој или мањој мери, на обе општине. Али и не само на њих.

Неуједначени интензитет повећања вредности стопе морталитета по општинама, тј. његово најспорије повећање у Прешеву и Бујановцу (са индексима раста од 109 односно 120), које су почетком посматраног периода спадале у групу оних с најнижим стопама смртности, уз истовремено њихово вишеструко повећање (индекси раста од 200 до преко 300) у општинама које су 1980–1982. имале натпросечне (Бабушница, Црна Трава) или највеће вредности (Гацин Хан) довеле су до знатног повећања разлика између минималних и максималних вредности тог показатеља смртности становништва. Тако је у раздобљу 2015–2017. број умрлих на

---

⁴ Таква констатација важи за све општине, с изузетком Општине Бојник за коју је 2015–2017. израчуната стопа наталитета била незнатно већа него 1980–1982. (10,7% према 10,3%).

1.000 становника у Прешеву и Бујановцу износио 8,1 и 10,4, док је истовремено у Црној Трави и Гаџином Хану био преко три пута већи (38,1 и 31,3). Уједно, у југоисточној Србији је вишеструко повећан и интервал варијације стопе морталитета по општинама, са 8,5 промилних поена у раздобљу 1980–1982. на 30,0 промилних поена у 2015–2017.

Број живорођених и умрлих, и природни прираштај као њихова резултанта непосредно су одређени нивоом фертилитета према старости односно нивоом морталитета према старости и полу. Међутим, конкретан обим природног прираштаја, као и обе његове компоненте, у извесној мери, још директније су детерминисани бројношћу укупног становништва и његовом старосном и полном структуром. У том смислу, становништво југоисточне Србије не представља изузетак, већ напротив, пружа снажну потврду значаја диференциране старосне структуре на ниво, смер и интензитет промена природног кретања становништва. Овом приликом, најпре ће бити указано само на кретање неколико најважнијих индикатора фертилитета (стопа укупног фертилитета) и морталитета (очекивано трајање живота при живорођењу и стопа смртности одојчади). Оних, чији ниво није под утицајем састава становништва према старости и полу, а у циљу доношења што прецизније оцене да ли су промене у последњих неколико деценија водиле ка демографској хомогенизацији или даљој хетерогенизацији тог подручја.

Уколико се промене **фертилитета** становништва југоисточне Србије посматрају само преко броја живорођене деце по једној жени у репродуктивној старости, тј. стопе укупног фертилитета (СУФ), тада се нужно намеће закључак да су оне врло сличне променама стопе наталитета, и то како према смеру, тако и према интензитету. Следствено, и релације у односу на ниво истог индикатора на нивоу Србије као целине врло су стабилне. Уколико се посматрају просечне вредности СУФ-а за трогодишња раздобља око 1991, 2002. и 2011. и 2016, тада је врло очигледно нагло смањивање броја живорођене деце по жени (са 1,97 на 1,37 – Табела 3). То смањење се одвијало знатно интензивније од просечног на нивоу Србије, а југоисточна Србија је за две деценије постала, од подручја с натпросечном СУФ, подручје с потпросечном вредношћу тог показатеља.

Посматрано према окрузима, промене нивоа фертилитета углавном су се одвијале у истоме смеру, опадале у раздобљу од 1990–1992. до 2010–2012, и затим се успорено повећавале (Табела 3). Промене су биле најизраженије у Јабланичком и Пчињском округу, где је просечни фертилитет за 25 година смањен за 0,5 (Јабланички) односно 1,2 (Пчињски) детета по жени. Посебно се издваја Пчињски, који је од округа с највећим фертилитетом (2,54 детета по жени у 1990–1992), постао округ с најнижом вредношћу СУФ-а (1,38 у 2015–2017). Пад фертилитета у остала три округа био је много успоренији, посебно у Пиротском, који се почетком деведесетих година 20. века одликовао најнижом вредношћу. Конкретне промене нивоа фертилитета према окрузима довеле су до значајног смањења унутаррегионалних разлика (од високих 0,94 на свега 0,18).

Табела 3. Стопа укупног фертилитета. Србија и ЈИС (по окрузима), трогодишњи просеци око 1991, 2002, 2011. и 2016. године

Територија	1990–1992.	2001–2003.	2010–2012.	2015–2017.
СРБИЈА	1,71	1,58	1,42	1,47
Југоисточна Србија	1,97	1,75	1,37	1,40
Нишавски округ	1,71	1,49	1,35	1,40
Топлички округ	2,00	1,84	1,42	1,54
Пиротски округ	1,60	1,35	1,22	1,38
Јабланички округ	1,89	1,69	1,37	1,40
Пчињски округ	2,54	2,33	1,44	1,36

Извор: Прорачун аутора на основу података о броју живорођених према старости мајке и процењеног женског становништва према старости (процене РЗС) у пописним годинама (према тада важећој дефиницији укупног становништва) и у 2016.

Промене вредности СУФ-а биле су још интензивније на општинском нивоу. Очекивано, имајући у виду кретање стопе наталитета, и пад фертилитета је у истом раздобљу био најизраженији у општинама Бујановац и Прешево. Вредност СУФ-а је, у почетном трогодишњем раздобљу у односу на стање из 2015–2017, у Бујановцу била већа за два и по пута (3,15 према 1,27), а у Прешеву више него троструко већа (4,22 према 1,35). Тако су те две изразито високофертилитетне општине, за 25 година, а у случају Прешева и за 15 година, од општина с највишим фертилитетом, не само у југоисточној Србији него и у целој Србији, постале, барем, на основу званичних статистичких података, општине с изразито ниском, и такође у оквиру подручја и целе земље, потпросечном вредношћу СУФ-а.

Иначе, док је разлика између максималне и минималне вредности СУФ-а у 1990–1992. износила 2,8, а у 2001–2003. чак 3,3 детета по жени (у оба раздобља граничне вредности су израчунате за Прешево и Бабушницу), у 2015–2017. разлика је сведена на мање од једног детета (0,77). У том трогодишњем раздобљу, највећа стопа укупног фертилитета израчуната је у Општини Бојник (1,96),⁵ а најмања у Општини Власотинце (1,18), обе у Јабланичком округу.

За разлику од опште стопе наталитета и стопе укупног фертилитета, које су имале опадајући смер, промене опште стопе морталитета и показатеља морталитета код којих је готово у потпуности утицај смртности према старости, имале су супротан смер. Док се стопа морталитета континуирано повећавала, промене вредности стопе смртности одојчади и очекиваног трајања живота при живорођењу указивале су на врло изражено смањење смртности.

⁵ Бојник се издваја и као општина с релативно високом и прилично стабилном вредношћу СУФ-а. У посматраним трогодишњим раздобљима вредности су биле 2,10; 2,33; 1,91 и 1,96. Треба напоменути да је Бојник општина која у југоисточној Србији има највећи удео становништва ромске националности (14,9%), које се одликује натпросечним репродуктивним нормама.

Смртност одојчади представља један од најважнијих показатеља моралитета становништва, и све до неколико деценија била је, чак и у Европи, један од основних индикатора социо-економских услова живота становништва [Радивојевић 2018]. Број умрле одојчади на 1.000 становника је у југоисточној Србији у посматраном раздобљу континуирано опадао, тако да је са високих 33,2‰ у 1980–1982, до 2015–2017. био, сведен на, за савремене услове, умерен ниво од 6,1‰ (Табела 4). Стопа смртности одојчади је на том подручју током читавог периода била испод просечне за Србију, али с јасном тенденцијом ка смањивању разлике. Док је у почетном трогодишњем раздобљу она износила 11 промилних поена, у последњем раздобљу сведена је на свега један промилни поен.

Табела 4. Стопа смртности одојчади (на 1.000 живорођења). Србија и ЈИС (по окрузима), трогодишњи просеци око 1981, 1991, 2002, 2011. и 2016.

Територија	1980–1982.	1990–1992.	2001–2003.	2010–2012.	2015–2017.
СРБИЈА	22,2	15,7	9,8	6,4	5,1
Југоисточна Србија	33,2	20,5	12,2	8,7	6,1
Нишавски округ	24,1	13,6	12,9	9,0	5,8
Топлички округ	22,5	16,7	10,0	7,7	6,2
Пиротски округ	27,5	16,7	15,7	9,2	5,7
Јабланички округ	28,7	20,8	15,3	8,6	5,9
Пчињски округ	52,5	28,8	9,4	8,3	6,9

Извор: Прорачун аутора на основу података о смртности деце млађе од годину дана и броју живорођене деце (процене РЗС).

И према окрузима је тренд промене смртности најмлађих истоветан – вредности стопе смртности одојчади су свуда опадајуће. Смањење, како релативно, тако и апсолутно, било је највеће у Пчињском, а најмање у Топличком округу. То су окрузи у којима је почетком 1980-их број умрле одојчади на 1.000 живорођених био највећи (Пчињски, 52,5‰) односно најмањи (Топлички, 22,5‰). Различит темпо смањења по окрузима је до 2015–2017. резултирао вредностима које су биле између 6,9‰ (Пчињски) и 5,7‰ (Пиротски). Тако је разлика између максималне и минималне вредности стопе смртности одојчади смањена са 30,0 на занемарљиви 1,1 промилни поен.

Промене у нивоу стопе смртности одојчади биле су интензивније на нивоу општина. Оне нису увек биле истосмерне, али су у последњем трогодишњем раздобљу 2015–2017. вредности свугде, без изузетка, биле мање него 1980–1982. Уједно, због неједнаке брзине промена, и код тог показатеља утврђено је врло значајно смањење међуопштинских разлика у погледу максималних и минималних вредности, што је још једна потврда одвијања процеса демографске хомогенизације подручја југоисточне Србије. Тако су, нпр. 1980–1982, општинске вредности стопе смртности одојчади биле између 14,0‰ у Владичином Хану и 82,1‰ у Прешеву (обе

општине припадају Пчињском округу). Три деценије касније (2010–2012), у југоисточној Србији је просечна стопа смртности одојчади сведена на четвртину почетне вредности, максимална стопа смртности је смањена на 26,5‰ (Мерошина), док је у четири општине смртност одојчади била на нултом нивоу (током три године без иједног смртног случаја). У последњем трогодишњем периоду вредност стопе смртности одојчади још је нижа, с максималном од 15,6‰ (Сврљиг у Нишавском округу), и минималном нултом стопом у четири општине (Ражањ, такође у Нишавском округу, као и Медвеђа, Црна Трава и Трговиште).

И овом приликом треба поменути Прешево, које је, према званичним подацима РЗС-а, прешло пут од општине с највишом, и уједно врло високом стопом смртности одојчади (82,1‰ у 1980–1982), до оне, чак и у европским размерама, с врло ниском стопом (3,8‰ у 2015–2017). Свакако, поново треба бити обазрив у погледу тачности статистичких података, али несумњиво је да се ради о врло брзом смањењу.

Табела 5. Очекивано трајање живота при живорођењу, према полу (у год.). Србија и ЈИС (по округима), трогодишњи просеци око 1991, 2002, 2011. и 2016.

Територија	Мушко				Женско			
	1990–1992.	2001–2003.	2010–2012.	2015–2017.	1990–1992.	2001–2003.	2010–2012.	2015–2017.
СРБИЈА	68,7	69,7	72,2	72,9	74,7	75,1	77,3	77,8
Југоисточна Србија	69,5	70,8	72,1	73,3	74,4	75,3	76,8	77,7
Нишавски округ	69,5	71,7	72,5	73,9	74,2	76,0	77,3	78,1
Топлички округ	68,6	70,9	71,1	72,1	73,1	75,0	76,1	76,8
Пиротски округ	70,1	71,7	72,0	73,7	74,9	75,7	76,5	78,3
Јабланички округ	69,7	69,9	72,0	72,7	74,7	74,3	76,2	77,1
Пчињски округ	69,2	69,8	71,5	72,6	74,5	74,8	76,7	76,5

Извор: Прорачун аутора на основу података о смртности према старости и полу и процењеног броја становника (процене РЗС) у пописној години (према тада важећој дефиницији укупног становништва), и 2016.

Промене дужине очекиваног трајање живота при живорођењу (E_0) су много умереније, готово без изузетка истог смера промене, и без наглашених разлика између округа. То се умногоме може објаснити и карактером тог индикатора морталитета чија се вредност утврђује на основу смртности становништва према старости, тј. да она не зависи од актуелне старосне структуре становништва. Поређењем трогодишњих просека почетком (1990–1992) и крајем (2015–2017) посматраног периода, утврђено је да је на подручју ЈИС-а очекивано трајање живота при живорођењу мушког становништва било дуже, а женског краће него у Србији као целини (Табела 5). Конкретни резултати за трогодишње периоде око три последње пописне године (1991, 2002. и 2011) и око 2015. године указују на континуирано смањење смртности у сваком од пет округа и то за оба пола.

Вредности Ео су у 2015–2017. биле веће него 1990–1992. и то, за мушко становништво, од 3,0 (Јабланички) до 4,4 године (Нишавски округ), а за женско, од 2,0 (Пчињски) до 3,9 (Нишавски округ). Промењена је и разлика између максималних и минималних дужина очекиваног трајања живота становништва округа, код мушког она је незнатно повећана (са 1,5 на 1,8), а код женског становништва незнатно смањена (са 1,9 на такође 1,8 година). У погледу најдуже и најкраћег животног века издвајају се два округа. Ако се посматрају само први и последњи трогодишњи период, то су, Топлички, с најкраћим очекиваним трајањем живота при живорођењу мушког становништва, и Пиротски округ, с најдужим очекиваним трајањем живота женског становништва.

И подаци о дужини очекиваног трајања живота за становништво општина указују на исти смер кретања, који је већ уочен и на нивоу округа. Наиме, и поред израженијих осцилација,⁶ јасно се уочава свеприсутно продужење очекиваног трајања живота, како мушког (у 27 од 28), тако и женског становништва (у 26 од 28 општина). Истовремено, дошло је и до смањења разлике између максималне и минималне дужине очекиваног трајања живота. Између 1990–1992. и 2015–2017. она је за мушко становништво смањена са 6,6 на 5,7 година, а за женско још више, са 6,4 на 4,9 година.

СТАЛНО СТАРЕЊЕ И ДУБОКА ДЕМОГРАФСКА СТАРОСТ КАО ЧИНИЛАЦ И НЕИЗБЕЖНА ПОСЛЕДИЦА ДОСАДАШЊИХ ДЕМОГРАФСКИХ КРЕТАЊА

Детерминанте негативних вредности природног прираштаја и миграционог салда су комплексне и не могу се свести само на оне које непосредно одређују ниво фертилитета и морталитета, као ни на оне које директно условљавају емиграционе и имиграционе токове. У том смислу, неопходно је узети у разматрање и старосну структуру, која је врло значајан чинилац и оквир у којем се одвијају промене природне и миграционе компоненте кретања становништва. У случају југоисточне Србије, старосна структура додатно је појачавала утицај основних узрочника смањења становништва, а пре свега негативног природног прираштаја [Пенев и Станковић 2017]. Такве релације су присутне и на нивоу Србије као целине, али и у ширем европском окружењу [Stojilković-Gnjatović i Sekulić 2017].

Са своје стране, и старосна структура становништва југоисточне Србије формирана је под непосредним дејством рађања и умирања, као и миграционог салда. И то не само њиховог обима, већ и састава према старости и полу. Уједно, она је обликована и под снажним дејством наслеђене старосне структуре која, не само да представља оквир за актуелни старосни састав, већ делује и преко тзв. демографске инерције, која се најочигледније манифестује преко много интензивније промене обима рађања него промене стопе фертилитета (табеле 2 и 3), као и кроз повећање

⁶ Наглашене осцилације дужине очекиваног трајања живота очекиване су и често су присутне и код других малих популација, понајвише због „осетљивости“ анализираних показатеља смртности на варијације било које специфичне стопе смртности према старости.

опште стопе смртности које се одвијало истовремено с продужењем очекиваног трајања живота (табеле 2 и 5).

За боље сагледавање карактера и смера промене старосне структуре становништва југоисточне Србије у посматраном периоду, довољно је навести само вредности неких основних показатеља демографске старости у време пописа обављених између 1981. и 2011. и резултате новијих процена становништва (Табела 6). То су, пре свега, удео младих (до 15 година) у укупном становништву, који је низак и опадајући (са 21,3% у 1981. на 14,2% у 2016), удео старих (65 или више година) који је висок и растући (са 10,9% на 19,8%), затим вредности индекса старења, које су за само две деценије удвостручене (са 0,51 у 1981. на 1,03 у 2002) и настављају да се повећавају (1,39 у 2016) и медијална старост, која је за само 35 године повећана за готово 10 година (са 34,1 у 1981. на 43,4 године у 2016).

Такав смер и интензитет трансформација најважније демографске структуре које су остварене на подручју југоисточне Србије између 1981. и 2016. године идентични су онима које су у истом раздобљу биле присутне на нивоу земље као целине (Табела 6). У том смислу, не само да није дошло до повећања разлика у конкретним вредностима изабраних показатеља, већ су оне у неколико случајева и смањене (нпр. удео младих, као и удео становништва старог 15–64 година). Наиме, као и почетком периода, тако и након 35 година, разлике су минималне. Оне су 2016. године, као и 1981, у погледу удела све три велике старосне групе износиле мање од једног процентног поена, медијална старост становништва југоисточне Србије била је практично у свакој од пет изабраних временских тачака идентична оној за Србију као целину, а слично је и с индексом старења (вредности се разликују у другој децимали).

Оно по чему се подручје југоисточне Србије издваја у погледу старосне структуре становништва свакако је његова интрарегионална диференцираност. То је врло видљиво уколико се посматра становништво округа, али такође и нижих територијалних јединица (градови и општине). То је посебно наглашено у Пчињском и Пиротском округу.

Табела 6. Становништво према великим старосним групама, индекс старења и медијална старост. Србија и ЈИС (по окрузима), 1981, 1991, 2002, 2011. и 2016.

Територија/ година	Укупно	До 15		15–64		65+		Индекс старења (65/15)	Медијал. старост (год.)
		Становн.	%	Становн.	%	Становн.	%		
СРБИЈА									
1981.	7.460.224	1.535.909	20,7	5.098.888	68,6	800.183	10,8	0,52	34,1
1991.	7.548.978	1.449.913	19,4	5.138.554	68,7	892.977	11,9	0,62	37,2
2002.	7.498.001	1.176.761	15,8	5.032.805	67,6	1.240.505	16,7	1,05	40,7
2011.	7.233.622	1.037.434	14,3	4.942.568	68,3	1.253.620	17,3	1,21	42,6
2016.	7.058.322	1.016.579	14,4	4.688.795	66,4	1.352.948	19,2	1,33	43,3

Југоисточна Србија									
1981.	1.120.733	238.175	21,3	758.040	67,8	122.080	10,9	0,51	34,1
1991.	1.101.515	217.871	19,8	743.368	67,7	136.643	12,4	0,63	37,2
2002.	1.058.099	176.743	16,9	689.853	65,8	182.236	17,4	1,03	40,3
2011.	982.697	144.430	14,7	658.959	67,1	179.308	18,2	1,24	42,5
2016.	944.647	134.082	14,2	623.555	66,0	187.010	19,8	1,39	43,4
Нишавски округ									
1981.	386.422	73.699	19,1	270.688	70,2	41.082	10,7	0,56	35,9
1991.	389.112	70.256	18,1	267.398	69,0	49.923	12,9	0,71	39,0
2002.	381.757	56.722	15,0	253.711	66,9	68.529	18,1	1,21	42,1
2011.	376.319	51.090	13,6	253.666	67,4	71.563	19,0	1,40	43,5
2016.	366.056	49.567	13,5	239.851	65,5	76.638	20,9	1,55	44,1
Топлички округ									
1981.	118.698	23.704	20,0	79.910	67,5	14.809	12,5	0,62	37,0
1991.	109.411	20.039	18,4	73.311	67,2	15.701	14,4	0,78	39,6
2002.	102.075	16.637	16,5	64.391	63,9	19.685	19,5	1,18	41,9
2011.	91.754	13.400	14,6	59.632	65,0	18.722	20,4	1,40	44,3
2016.	86.327	12.162	14,1	55.430	64,2	18.735	21,7	1,54	44,9
Пиротски округ									
1981.	125.385	21.659	17,3	84.416	67,5	18.985	15,2	0,88	39,8
1991.	115.856	19.162	16,6	76.754	66,4	19.611	17,0	1,02	41,5
2002.	105.654	14.449	13,8	67.418	64,3	23.046	22,0	1,59	44,7
2011.	92.479	11.097	12,0	60.619	65,5	20.763	22,5	1,87	47,2
2016.	87.015	10.267	11,8	55.632	63,9	21.116	24,3	2,06	48,1
Јабланички округ									
1981.	257.924	55.751	21,7	175.548	68,2	26.119	10,1	0,47	33,7
1991.	250.773	48.347	19,3	172.721	69,1	28.896	11,6	0,60	37,3
2002.	240.923	39.930	16,7	157.764	65,9	41.714	17,4	1,04	40,4
2011.	216.304	31.601	14,6	144.703	66,9	40.000	18,5	1,27	43,1
2016.	205.400	28.816	14,0	135.511	66,0	41.073	20,0	1,43	44,0
Пчињски округ									
1981.	232.304	63.362	27,3	147.478	63,6	21.085	9,1	0,33	28,1
1991.	236.363	60.067	25,5	153.184	65,0	22.512	9,5	0,37	30,7
2002.	227.690	49.005	21,8	146.569	65,2	29.262	13,0	0,60	34,4
2011.	205.841	37.242	18,1	140.339	68,2	28.260	13,7	0,76	37,4
2016.	199.849	33.270	16,6	137.131	68,6	29.448	14,7	0,89	38,7

Извор и найомене: Као за Табелу 1.

Вредности показатеља демографске старости израчунате на основу података пописа обављених између 1981. и 2011, као и на основу процене РЗС-а за 2016. годину потврђују да је демографско старење, које је било врло интензивно у последње две деценије 20, настављено и у 21. веку, али да се оно тада одвијало споријим интензитетом. Оно је највише одмакло у Пиротском округу, док је демографски најмлађе становништво Пчињског округа (Табела 6)⁷, и то током читавог периода.

Разлике у вредностима изабраних показатеља бивале су све мање. Изузеци су једино удео старих и индекс старења, и то само уколико се посматрају апсолутне разлике (повећане су), а не и у случају релативних (смањене).

Још већа је диференцираност у достигнутој демографској старости уколико се поређења сведу на општински ниво. У том смислу, у 2016. најупечатљивије су општине Црна Трава и Прешево. Мада су међусобно удаљене мање од 100 км, њихово становништво се драстично разликује у погледу старосне структуре. Општина Прешево у свих пет временских тачака има демографски најмлађе становништво на подручју југоисточне Србије, али и целе Србије. Истовремено, Црна Трава је према вредностима свих изабраних индикатора била демографски најстарија општина, исто тако и на државном нивоу. Као илустрација разлика у старосној структури становништва те две општине могу се навести вредности удела лица млађих од 15 година, удела старих 65 или више година, индекса старења, и медијалне старости у 2016. години. У Прешеву су оне 2016. године износиле 23,9%, 6,8%, 0,28 и 28,5 година, респективно, док су у Црној Трави оне биле драстично другачије (5,8%, 36,5%, 6,35 и 58,5 година, респективно).

Поред Прешева, Бујановац је такође општина која се током читавог периода издваја с релативно младом старосном структуром. То су једине општине за које је 2016. израчунат индекс старења испод јединице (0,28 за Прешево и 0,56 за Бујановац) и медијална старост која је испод 40 година (28,5 и 32,6). Истовремено, много је бројнија група општина с наглашено старом старосном структуром. То су, уз Црну Траву, још и општине Гацин Хан, Ражањ, Сврљиг и Бабушница. У 2016. њихове вредности индекса старења износиле су око 3,0 или знатно више, а медијална старост преко 50 година. Гацин Хан, Ражањ и Сврљиг су и 1981. године имале изразито стару старосну структуру (највеће вредности индекса старења од 1,3 и више и медијална старост од 50 или више година), што указује да се у тим општинама у извесном смислу демографско старење одвијало релативно спорије него у демографски знатно млађим општинама Прешево и Бујановац. Иако је за целовитије сагледавање демографске старости односно за правилнију оцену интензитета старења становништва неопходно

⁷ Поређење с осталим окрузима, потврђује да та два округа уједно имају демографски најстарије (уз Зајечарски) и демографски најмлађе становништво (уз Рашки) [Пенев и Станковић 2017].

узимати у обзир промене вредности већег броја показатеља, и претходно наведени упућују на закључак да су промене у посматраном тридесетпетогодишњем раздобљу водиле ка даљој демографској хомогенизацији подручја југоисточне Србије.

ЗАКЉУЧАК

Сагледане демографске промене на подручју југоисточне Србије остварене након 1980. водиле су ка значајном смањивању дотадашњих унутаррегионалних разлика, како у погледу кретања укупног становништва, сваке од његових компоненти, тако и старосне структуре становништва. Убрзано одвијање процеса демографске хомогенизације југоисточне Србије уочено је не само приликом анализе до нивоа округа, већ, у многим елементима, оно је још приметније уколико се разматрају подаци који се односе на ниже административно-територијалне јединице (градови и општине).

Иако циљ рада није био да се сагледају темељни узроци демографских промена, већ првенствено смер и интензитет популационе динамике подручја југоисточне Србије, сматрамо да оне нису биле резултат спровођења мера једне комплексне популационе политике, или планираних активности друштва, на пример, у домену репродуктивног понашања становништва. Чини се да се пре ради о спонтаним реакцијама становништва на нове социоекономске и политичке прилике, понајвише у погледу става о миграционом или репродуктивном понашању.

Док је ранија наглашена демографска хетерогеност свакако била један од важнијих разлога непостојања јединствене и свеобухватне популационе политике, а посебно политике према породици, новије тенденције ка већем уједначавању демографских прилика у Србији олакшавају доношење свеобухватнијих и ефикаснијих мера. Пример југоисточне Србије наводи да мере популационе политике на локалном нивоу треба да буду прилагођене специфичним потребама конкретне средине (потребе старих, усклађивање рада и родитељства, стварање услова за останак у земљи).

Такође, бројна ограничења и резерве, која су у раду истакнута приликом приказивања статистичких резултата, указују на изазов који се поставља националној статистици везан за побољшање квалитета података, у условима реалних тешкоћа при њиховом прикупљању и дисеминацији. То би допринело већој ефикасности политика заснованих на подацима, каква би свакако требало да буде популациона, а посебно политика према породици у Србији.

ЗАХВАЛНОСТ

Рад је саопштен на 6. симпозијуму с међународним учешћем „Академик Берислав Бета Берић” – „Примери добре праксе у популационој политици и планирању породице” који је одржан 13. и 14. новембра 2018.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Ђурић, Владимир; Дарко Танасковић, Драган Вукмировић и Петар Лађевић (2014). *Етноконфесионални и језички мозаик Србије. Попис становништва, домаћинства и домаћинства 2011. у Републици Србији*. Београд: Републички завод за статистику.
- Митровић, Љубиша (уредник) (2012). *Становништво југоисточне Србије: Утицај демографских промена у југоисточној Србији на друштвени развој и безбедност*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу – Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
- Пенев, Горан и Биљана Станковић (2017). Старење и промена брачне структуре становништва југоисточне Србије. Научни скуп: *Демографски проблеми југоисточне Србије и могућности израдање пронајалијетейске националне стратегије и политике*. Ниш, 20. октобра 2017. године.
- РЗС (2012). *Природно кретање становништва у Републици Србији, 1961–2010. Подаци по општинама*. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2012а). *Староси и пол. Подаци по насељима. Попис становништва, домаћинства и домаћинства 2011. у Републици Србији. Становништво, 2*. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2016). *Демографска стајистика 2015*. Београд: Републички завод за статистику.
- Breznik, Dušan (1991). *Stanovništvo Jugoslavije*. Titograd: Chrono.
- Josipović, Damir (2016). The post-Yugoslav space on a demographic crossway: 25 years after the collapse of Yugoslavia. *Stanovništvo*, LIV, 1: 15–40.
- Kotzamanis, Byron and Alain Parant (2018). The Western Balkans: a Europe demographically different and diverse. In: B. Kotzamanis, A. Parant (eds.), *Regards sur la population de l'Europe du Sud-Est – Viewpoints on Population in South-East Europe*. Volos: Demobalk, 131–140.
- Radivojević, Biljana (2018). *Demografska analiza*. Београд: Centar za izdavačku delatnost. Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Stojilković-Gnjatović, Jelena and Ljiljana Sekulić (2017). Ageing of the baby boom generation in Serbia: past, present and future trends. In: V. Janeska, A. Lozanoska (eds.), *The population of the Balkans at the dawn of the 21st century*. Skopje: Institute of Economics – Skopje Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, 275–291.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- РЗС (2018). Процена становништва, по старости и полу (почетак, средина и крај године) – подаци од 2011. године. Доступно на: <http://data.stat.gov.rs/?caller=SDDDB>. Приступљено: 19. 6. 2018.

INTRAREGIONAL DEMOGRAPHIC DISPARITIES:
THE CASE OF THE SOUTHEASTERN SERBIA (1980–2017)

by

GORAN PENEV
Institute of Social Sciences
Demographic Research Centre
Kraljice Natalije 45, Belgrade, Serbia
penev@orion.rs

SUMMARY: Rather pronounced differences among the republics and provinces were among the main characteristics of the population development in the former socialist Yugoslavia. After the dissolution of the federal state, all the newly formed states were demographically less heterogeneous and changes over time led to the elimination of the differences among them. The current political reality has caused the Republic of Serbia (excluding Kosovo and Metohija) to become more or less homogenous area in demographic terms. The differences still exist and they are specifically pronounced in some smaller regional units. The region of Southeastern Serbia, consisting of five districts (Jablanički, Nišavski, Pirotski, Pčinjski, Toplički) attracts special attention. It includes municipalities that are demographically rather heterogeneous and on republic level they have minimum or maximum values of the main demographic indicators of fertility, mortality, migration and age structure. The paper presents the current demographic situation in Southeastern Serbia, as well as the changes that took place after 1980 on the municipal level. It is concluded that they have led to the greater demographic homogenization of that area. Such changes create the conditions for a more effective population policy. At the same time, so far presented intraregional differences require differentiated measures at the local community level, adapted to their specific needs. Also, the paper points to real difficulties in collecting statistical data, as well as to limitations and caution regarding the interpretation of results.

KEYWORDS: demographic differences, regional approach, population decrease, population ageing, fertility, mortality, migration